

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

GRAIN SA
GRAAN SA

FEPERWARE
2014

Akanya leano la papatšo ya lehea

Bontši bja batšweletši bo kgona gabotse go itogela maano malebana le tšweletšo ya bona ya sehla se sefsa. Ba akanya maano mabapi le kgetho ya peu, taolo ya ngwang, mananeo a monontšha, le gona ba tseba ge eba ba tiile go lema goba ba nyaka go diriša mokgwa wa ga se leme selo (*no-till*). Sehleleng sohle balemi ba lekola dibjalo tša bona mme ba amantšha maano a bona le maemo a a bago gona, go swana le matshwenyego a dikhunkhwane goba pula ye e diegago. Ge ba loga maano a ngwaga wo mofsa balemi ba swanetše go dula ba gopola mebaraka – ya gae le ya lefase.

Leano le lebotse la papatšo ya mabele le nyaka gore molemi a akanye thekišotebanyo (*price target*) ya gagwe – thekišo yeo e ka bago moputso wa maitekelo a gagwe. Se se ra gore thekišo ye molemi a rekišago ditšweletšwa tša gagwe ka yona e swanetše go mo kgontšha go lefela ditshenyegelo tšohle a be a šale le poelo, go sego bjalo maitekelo a gagwe ga a na mohola. Maano a go fapafapana a papatšo a swanetše go hlaolwa go humana dithekišotebanyo tšeo. Maano a e ka ba a mehutahuta goba a ka lebantšhwa go moreki o tee, eupša a swanetše go fetolega le gona a swanetše go hlahlobja ka tekanelo. Madimabe ke gore gantši molemi o tlamegile go rekiša ka thekišo efe le efe yeo a ka e humanago ka ge a swanetše go lefa dikoloto tša gagwe; go ka ba kaone kudu ge molemi a ka ikamantšha le maemo a mmaraka mme a emela thekišo ye a e nyakago.

Dintlha tše di huetšago leano la papatšo

Go na le dintlha tše nne tše bohlokwa tšeo di huetšago leano la papatšo:

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

Bala Ka Gare:

- 06 | Fankase ya “Sclerotinia” ye e hlaselago sonoplomo le dinawasoya
- 10 | Grain SA e boledišana le... TO Mdluli
- 11 | Ofisi ya polaseng – sehlokwa goba morwalo?

Akanya leano la papatšo ya lehea

KOKO JANE O RE...

Oka re dipula di na gape ka go phatlalala – balemi ba bangwe ba na le mahlatse mola ba bangwe ba a hloka. Go boima ge o le yo mongwe wa bao ba hlokago mahlatse! Le ge go le bjalo, se sa felego se a hlola mme re holofela gore dipula tše re di tswaetšego di tla na gape mo nakong ye e tlogo.

Go tloga maloba ke hlobaetšwa ke taba ya maitshwaro – o ka re batho ba bangwe ba dira tša go se loke ka go gopola gore ba ka se lemogwe. Taba ye e nyamiša kudu. Botšhepegi ke selo seo motho a se kego a no bo tšeiša phefo – lentšu la gago e swanetše go ba lentšu la gago mme o se ke wa hlanoga. Mohlamongwe o ka ipotšiša gore ke ka lebaka lang ke ngwala ka taba ye?

Balemi ba bantši ba humana dikadimo tša go lefela tšweletšo ya dibjalo tša bona – ba adima tšhelete go kgwebo ya agri goba go Land Bank. Dibjalo tše di lego mašemong ke karanti ya pušetšo ya kadimo, mme gantši dikhamphani tša inšorense di kgatha tema go kgonthiša gore ditseno di be gona le ge dibjalo tše o di ka senyega ka baka la maemo a mabe a boso. Molemi o tlamegile go bušetša kadimo mola a bunne.

Ba mokgatlo wa kadimo, le ge e le baeletši le bona balemi ba kganyoga go tseba puno yeo ba ka e letelago, ka fao go dirwa ditekanyetšo ka mehla. Ditekanyetšo tše di nepagetše kudu – bahlankedi ba dikhamphani tša inšorense ba na le bokgoni bja go phetha ditekanyetšo mašemong ka nepagalo mme ga se gantši ba foša.

Ge puno e lekanyeditšwe ya bewa palong ya ditone tše 4/hektare, go no fa mohlala, gomme molemi a tliša ditone tše 3/hektare fela, go ba molaleng gore mabele a mangwe a išitšwe mo gongwe. Manyami ke gore taba ye e tloga e direga gantši – balemi ba iša karolo fela ya mabele ao ba a bunnego go mokgatlo wo o ba adimilego tšhelete, mme ao a šalago ba a iša mo gongwe ba a rekiša kheše. Ka mantšu a bonolo SE SE BITŠWA BORADIA. Bonokwane bjo bo dirwa ka mekgwa ya go fapana – ba bangwe ba iša mabele mabolokelong a a fapanego, mola ba bangwe ba a iša bobolokelong botee, eupša ba bolela gore karolo ye nngwe ke puno ya yo mongwe.

Madimabe ke gore gantši maaka a tšwelela molaleng, mme batho ba lemoga gore balemi ba bangwe ga ba tshepege. Sephetho ke gore balemi bao ge ba ka kgopela kadimo gape ka moso mokgatlong ofe kapa ofe ba ka se atlege gabonolo. Hle, wena molemi ge o le tlalelong o hloka tšhelete, boledišana le ba mokgatlo wa dikadimo, bakeng sa go sepediša bonokwane – ke go ipakela mathata ka go itshenyetša leina! Nnete ke gore: bonokwane ga bo na puno!

Maikutlo a motho malebana le papatšo

Na o hlorigwa ke go bona dithekišo di fetoga letšatši le letšatši mola o leka go rekiša ka thekišo ya godimo ya ngwaga? Na o hlobaetšwa ke go se be le nnete ya gore o tla kgona go rekiša ka thekišo ya godimo ya sehla? Na o motho yo a laolago dikgonagalokotsi (*risk manager*) le go nepiša malebiša a lebakatelele, e lego go hlola poelo? O na le nnete ya gore o swanetše go rekiša ditšweletšwa tša gago ka thekišo efe go kgona go lefela ditshe-nyegelo tša gago?

Dinyakwa tša letlotlo malebana le kgwebo

Hlaola ditsheenyegelo mabapi le tšweletšo o akaretše le ditsheenyegelo tša gago tša boiphedišo, ke moka o akanye poelo ye e ka go kgotsofatšago mola o tlošitše ditsheenyegelo tša tšweletšo. Hlaola dikgonagalokotsi o be o itemoše maemo a kgwebo ya gago: na e ka kgona go lwantšha mathata a letlotlo go ya kae pele ga ge e ewa (pankoroto)?

Dipaterone tša dithekišo tša sehla

O swanetše go kwešiša gore dithekišo tša sehla di huetšwa ke eng – mono gae le lefaseng ka bophara. Mohlala: sehla sa pula ya go fetiša tekanyo kua Amerika se huetša mebaraka ya Afrika-Borwa ka tsela efe?

Maemo a gonabjale a dithekišo

Ka tlwaelo mebaraka e bontšha maemo a a itšego malebana le dithekišo, eupša maemo a ga a tshepege, kudu ka ge dikakanyo ka ga ona di amana le ka moso. Leka go bapatša karolo ya puno ya gago go ya ka dikakanyo tša letlotlo fela ngwaga le ngwaga, ntle le go lebelela maemo a dithekišo ka nako yeo.

Mohola wa go ba le 'Leano la Papatšo' ke gore:

- O na le lengwalo leo le hlalošago dinepo tša gago tše di itšego le tše o kganyogago go di phethagatša;
- O maatlafaditšwe go tšea sephetho se sebotse malebana le papatšo, go se na taba ge dithekišo di ka fetoga bjang goba bjang ka morago; le
- O lemogile gabotse gore o ka phologa dikgonagalokotsi go fihla kae (*how much speculation (risk) you are able to tolerate*).

Dipaterone tša papatšo ya lehea di huetšwa ke eng?

Go na le dintlha tša mmalwa tšeo di huetšago papatšo ya lehea:

Nako ya ngwaga

Lehea le hwetšagala ka mehla mono Afrika-Borwa – ešitago le ge puno e fokola – seo se rago gore bagwebi ga se gantši ba bago le bothata go humana lehea leo ba le nyakago. Balemi ba phegišana go humana dithekišo tše kaone mme bao ba dulago mafelong a kgakala ba ka ba le bothata go rekiša dipuno tša bona.

Lefelo le dinolofatši tša thwalo

Papatšo ya lehea ga e hlolele balemi bohle mathata ka go swana – bao ba lego kgauswi le metsemegolo goba ditsela tše kgolo ga ba a lebanwa ke mathata a magolo go swana le bao ba lemago mafelong a kgakala bjalo ka tikologong ya dihaba tša Khwahlampa (Drakensberg). Victor Mahlinza ke molemi wa kgauswi le Estcourt (KwaZulu-Natala) mme o bega gore balemi tikologong ya gagwe ba tia maatla mahlakoreng a mmalwa, eupša ba sa lebanwe ke mathata ka nako ya puno – ga go na mabolokelo fao ba ka bolokago dipuno tša bona, ka fao ba tlamegile go laiša mabele a bona thwii ge a seno folwa ba a thothele mebarakeng ka ditsela tše di sa sepelegete. Se se ra gore papatšo go bona ga se taba ye bonolo mme e ka ba amoga sebaka sa go phegišana le ba bangwe go rekiša mabele a bona ka dithekišo tša godimo.

Khwetšagalo ya mebaraka

Mmaraka wa mabele a rena o laolwa ke mokgathatema wa gare, e lego mokgatlo wa “South African Futures Exchange (SAFEX)”, wo o šomago bjalo ka lefelo la go reka le go rekiša. Tirišo ye e kgontšhago ya SAFEX e nyaka botsebi bjo bo itšego, ka fao

balemi ba bantši ba tshepa bommaditsela go ba hlahla goba go phetha papatšo legatong la bona. Balemi ba swanetše go leka ka maatla go kwešiša ka moo SAFEX e šomago ka gona. Molemi yo mongwe le yo mongwe o swanetše go kgona go bota mmaditsela wa gagwe gore o tla leka ka moo a ka kgonago go rekiša mabele a gagwe ka thekišo ye kaone ye e kgonegago – ka fao balemi ba swanetše go rerišana le bommaditsela gantši.

Tefo ya phapano ya lefelo

Go bohlokwa gore balemi bao ba rekišago lehea la bona gae ba tsebe seo “tefo ya phapano ya lefelo” (*location differential*) e lego sona.

Re ka hlaloša tefo ya phapano ya lefelo ka go re ke ditshenyegelo malebana le thwalo ya go tšea mabele polaseng ya gago le go a iša lefelonggare la papatšo kua Randfontein, Gauteng – ditshenyegelo tše SAFEX e di tloša poelong ya gago. Kgwebo ya gae ge e reka mabele lefelong leo la Randfontein, le yona e tla lefa tefo ya phapano ya lefelo. Barekiši ba swanetše go lemoga gore taba ye e ka rerišanwa le SAFEX, ka gobane tefo ya phapano ya lefelo e ka ba tshenyegelo ye e kopanelwago. Therišanonng tsebo e a go maatlafatša.

Bogolo bja puno

Ge balemi ba bolaile mabele, babapatši ba kgona go kgetha ka moo ba ratago mme dithekišo e ba tša fase, seo se huetšago poelo ya molemi. Tšweletšo ya go feta tekanyo e gatelela dithekišo ka mehla mme e dira gore tšweletšo ya lehea e se tlišetše balemi poelo. Ke ka fao balemi ba swanetšego go gopolela pele ka go rulaganya dikontra ka “tša ka moso” (*futures contracts*) le SAFEX goba dikgwebo tša gae. Ge o se wa hlaola mmara wa maleba, ga go na mohola go tšweletša lehea le le fetago leo o kgonago go le diriša ka noši.

“Seo se tiišago mahlatse ke mokgwa wa go nyaka dibaka le go kopanya lerato la botlalo le tebelelopele.”

Bakgathatema ba bantši ba nyaka go tseba lebaka leo le dirago gore re iše mabele dinageng tša ka ntle. Ngwaga le ngwaga, ešitago le mabakeng a komelelo, Afrika-Borwa e tšweletša lehea le le fetago leo le ka dirišwago mono gae, ka fao re swanetše go romela pheletelele dinageng tše dingwe ka tekanelo. Mmaraka wo wa kišontle o thuša go lekanyetša tšweletšo ye e fetišago yeo e dirago gore dithekišo tša lehea la rena di boele fase. Dithekišo tše di tiilego tša mabele di maatlafatša balemi go beakanya bokaone le go tšea diphelele tše di lotegilego bokaone mabapi le bokaakang bja lehea leo ba akanyago go le bjalo sehla se sengwe le se sengwe se sefsa.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Jenny Mathews, yo mongwe yo a ngwalelago Pula/Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta fa, romela imeile go jenjonmat@gmail.com.

Phedišo ya ngwang wa mohuta wa mokhure leheeng go thibela tšhilafatšo ya peu

Mokhure (*Datura species*) ke mohuta wa dimela tša mpholo wo o hwetšwago lefaseng ka bophara; mono Afrika-Borwa go mela mehuta ye mebedi ye megolo. Yona e tsebja ka maina a yona a Selatini, e lego *Datura ferox* ("large thorn apple" goba "groot stinkblaar") le mohuta wa ka mehla wa *Datura stramonium* ("thorn apple" goba "stinkblaar"). Phapano gare ga mohuta wa mathomo (mohuta wo "mogolo") le wa bobedi (mohuta wo "monyane") e sepelelana le bogolo bja meetlwa seenyweng sa sebopego sa "kgokolo" goba "apola" ye nnyane.

Dimela tše di phadišana le dibjalo ka maatla go humana phepo le monola le gona di kotsi go batho le diruiwa ka ge e le mpholo. Pele ga ge puno efe le efe e amogelwa bobolokelong bja semmušo, sešupo sa peu se se emelago puno ye e itsego se a lekwa. Sešupo sefe le sefe sa peu ya lehea sa boima bja 10 kg seo se akaretšago peu e

tee goba go feta ya mokhure, se tla ganwa ke molaodi wa bobolokelo le gona lehea leo le ka se dirišwe kgwebong.

Morwalo ohle wa lehea o ka tšhilafatšwa ke peu ya semela se tee sa mokhure godimo ga hektare, ge peu yeo e hlakana le peu ya lehea mola go folwa.

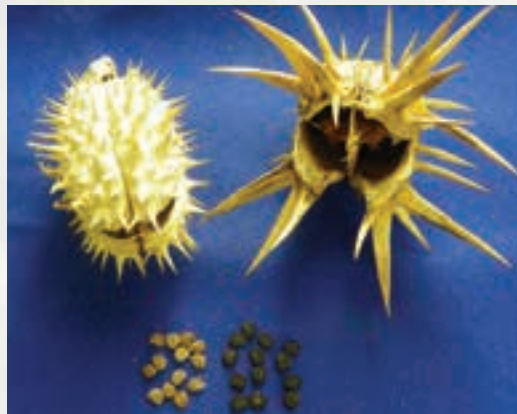
Tihalošo

Ka kakaretšo dimela tša mokhure di fihlela bogodimo bja gare ga 1 m - 1,5 m, mme di tšweletša medutona ye e tiilego yeo e bakišago dibjalo monola. Matlakala ao a hlokago boya a na le sebopego sa lee, goba ke a matelele a dikhutlo ge e sa le a mafa, mme a na le mmala wo motala wo o kganyago ka godimo le ka tlase. Matlakala a a godilego a ka fihlela botelele bjo e ka bago 20 cm le bophara bjo e ka bago 20 cm; thito yona e na le boya.

Ge matlakala a pinywa ka leoto goba ka seatla, goba a senywa ke sedirišwa, go tšwelela monkgo wo mobe kudu. Mokhure mohlamongwe ke ngwang wo mongwe

Popego ya dikenywa mola dipetale tša matšoba di hlohloregile.

Dikenywa tše di budulego tša mehuta ye mebedi tšeo di bontšhago meetlwa ye menyane ya *Datura stramonium* (mokhure wa ka mehla) le meetlwa ye megolo ya *Datura ferox* (mokhure wo mogolo). Peu ya bobedi bja yona e a bonala. Ka tlwaelo dikenywa di phatloga go ntšha peu di sa dutše thitong. Dikenywa tša go butšwa tše di bontšhwago mo di tlošitšwe thitong ka nepo ya taetšo.

Mokhure wa mohuta wo mogolo (large thorn Apple) (*Datura species*) wo o sego wa butšwa, kgatong ya pele ga ge go bopega dikenywa (fruiting bodies).

Dimelana tše mpsha tša mokhure tše di lego kgatong ya go gola ya matlakala a mane.

woo o hlaolwago gabonolo mašemong a rena, mme leina la wona la ka mehla la Seafrikanse, e lego "stinkblaar" ('letlakalankga'), le tloga le hlaloša semela se gabotse.

Matšoba a mašweu goba a mmala wa lebebe a botelele bjo e ka bago 6 cm le sebopego sa prompeta, ao a hlaolwago gabonolo a tšwelela thitong (*at the multiple on the plant stems*). Seenywa se se lemogwago gabonolo ka meetlwa ye e tiilego se tšwelela morago ga tulafatšo mme se ka fihlela bophara bja 4 cm. Putšong seenywa se fetoga mmala wo mosotho ke moka se a phatloga mme dipeu tša dipapetlana tša sebopego sa pshio tša botelele bjo e ka bago 3,5 mm - 4 mm di phatlalala ka fase ga semela.

Bohlokwa malebana le temo

Semela se se phadišana le dibjalo tšohle ka maatlā, go akaretša le lehea. Ge ngwang wo o sa laolwe semeetseng ge o seno lemogwa eupša wa tlogelwa gore o gole, o ka tšhilafatša tšhemo sa ruri dihlang di se kae.

Bohle re kile ra bona mašemo ao diruiwa di sa kgonego go fula mašaledi a lehea go ona ka baka la go ba gona ga mokhure. Lebakeng la komelelo diruiwa di fula dimela tše mpsha tša mokhure tša tsenwa ke mpholo. Semela se se feletšego sa mokhure se kotsi, eupša dipeu ke tšona di lego mpholo go feta.

Ka tlwaelo dipeu tša mokhure di hlakana le peu ya lehea ka setšhelong sa motšhene wa go fola ka nako ya puno. Ga go bonolo go hlaola peu ya mokhure go dithoro tša lehea ka disefo tša motšhene wa go fola. Ge lehea le tšhilafaditšwe kudu ke mokhure go swanetše go dirišwa sefo ye e itšego ya mašoba a 2,5 mm ka bophara le 5 mm ka botelele go hlaola dipeu tša mokhure dithorong tša lehea pele ga ge lehea le išwa bobolokelong. Ka nako ye nngwe peu e swanetše go sefša go feta gatee go ntšha peu yohle ya mokhure sešupong sa peu ya lehea.

Dibontšhi tša go tsenwa ke mpholo

Batho, go swana le diruiwa, ba huetšwa ke mpholo ge ba ka metša karolo efe le efe ya mokhure goba peu ya wona. Le ge go le bjalo, gantši mpholo wa mokhure wo o tšhilafatšago batho goba diruiwa ga o bolaye.

Tekanyo ya 1 mg fela ya mpholo wo e ka huetša motho yo mogolo gore a bone dipono (*hallucinations*) ka ge khemikhale ye e emiša tiro ya megalatšhika bjokong le gona e šitiša mošomo wa megalatšhika ye e laolago mešifa.

Ge go kgiwa matlakala a dimela tše mpsha ao a apeiwago bakeng sa sipiniše goba morogo, mokgi o swanetše go hlokomela gore a se ke a kga le mokhure wo mofsa. Dipeu le tšona di ka lewa ke bana ba banyane ka kotsi, sephetho ya ba lehu. E ka ba kgopolo ye botse go ruta bana ba gago e sa le ba banyane go hlaola semela sa mokhure le ge e ka ba peu ya wona.

Dibontšhi tša khuetšo ya mpholo diruiweng di akaretša tšhišinyego ya mešifa, bogafa (*mania*) le khuduego ya kakaretšo ya diruiwa. Go ja ga mokhure goba peu ya wona go hlola tšharakano ya tsela ya tšhilego ya dijo le dihlabi dimpeng tša dipere (*colic*). Ge o se na nnete o swanetše go rerišana le ngaka ya gago ya diruiwa semeetseng ge o bona diruiwa tša gago di sa dire ka moo o tlwaetšego.

Taolo ya mokhure

Ngwang wo o ka laolwa ge o bonwa la mathomo mašemong, morumong wa tšhemo goba jarateng, ka go o epolla, go o tomola goba go o hlagola ka mogoma wa seatla. Dimela tše mpsha le tše di godilego tše di hlagotšwego di ka lahlelwa mokgobong wa podišwa fao mpholo wa ngwang wo o tlogo hlahlamollwa ka mokgwa wa tlhago.

Le ge go le bjalo, go bohlokwa go fetiša gore dimela tšego di šetšego di entše peu di epelwe botebong bjo bo fetago 60 cm, goba bokaone di fišwe. Motho yo a kgomago dimela tše tala ka diatla, o swanetše go hlapa gabotse. Go kaone go rwala ditelafo ka mehla.

Mašemong ao a lemilwego mengwang ya tlakalaphara e ka laolwa ka dikhemikhale tše mmalwa ge mengwang e laolwa leheeng. Mokhure o ka atafala ge dibjalo tša tlakalaphara tša go swana le sonoplomo di bjälwa le lehea ka go šielana lenaneong la phetošopšalo. Ka fao go bohlokwa go fediša mokhure ofe le ofe ka tshwanelo, woo o ka tšwelelago leheeng leo le šielanwago le dibjalo tše dingwe ka mokgwa wa phetošopšalo.

Dimela tša mokhure tšego di ka phologago kgašetšo ya khemikhale di swanetše go tomolwa ka diatla pele ga puno.

Mokhure o ka laolwa leheeng pele goba morago ga ge dimelana tše nnyane di tšwelela mmung ka go o gašetša ka Imazapyr (150 g ya setswaki se se šomago godimo ga litara), gammogo le Glyphosate (150 g godimo ga litara) – gašetša dilitara tše di šupago tša motswako wo godimo ga hektare.

Mokhure wo o melago gabotse o ka laolwa ka moo go kgontšhago ka motswakotii wa Glyphosate wa 350 g/litara; gašetša dilitara tše pedi go ya go tše tharo tša motswako wo godimo ga hektare. Elelwa gore Glyphosate ke sebolayangwang seo se sa kgethego (*non-selective herbicide*), ka fao dimela tšego di sa swanelego go gašetšwa ka Glyphosate (*non-targeted plants*) di ka bolawa.

Kakaretšo

Kgonthiša gore o kgona go hlaola mokhure mašemong a gago gore tšhilafatšo efe le efe ye e ka bago gona e laolwe semeetseng. 🍌

**Taodišwana ye e ngwadilwe
ke molemi yo a rotšego modiro.**

Fankase ya “**SCLEROTINIA**” ye e hlaselago sonoplomo le dinawasoya

Phetelo ya “*Sclerotinia*” ye e tsenego hlogong ye e golago ya sonoplomo. (Seswantšho: André Nel, ARC-GCI)

Malwetši a a hlokwago ke mohuta wa fankase wa *Sclerotinia* a huetša dibjalo tše mmalwa tše bohlokwa tše di bapatšwago mono Afrika-Borwa le lefaseng ka bophara. Dibjalo tše bohlokwa tše di hlaselwago ke fankase ye di akaretša menawa, sonoplomo, kanola, bontši bja merogo, motšoko, dimela tše ntši tša matšoba tše di melago selotong, le ge e ka ba dikenywathapo.

Bolwetši bjo bo hlokwago bo tsebja ka kakaretšo ka leina la “mouta wo mošweu” (*white mould*). Bo ka hlasela dikarolo tša go fapana tša dibjalo mme bo ipontšha ka mekgwa ye e fapanago gannyane dibjalong tša go fapana. Bolwetši bjo bo ka hlola tshenyoye kgolo le tahlego ya ditseno ge bo hlasela sonoplomo le dinawasoya.

Fankase ye e šwahlelago dibjalo, ye e tšweletšago dimilione tša dikapeu (*spores*), e rata

maemo a a fodilego a monola, eupša e hwetšwa ditikologong tše di fapanago kudu (*widely different ecological situations*).

Dibontšhi le ditšhupo lephelong

Mehuta ya fankase e bontšha dikgato le maemo a mmalwa ao a hlaolegago.

Tšhupo ya mathomo ya bolwetši bja mouta wo mošweu bjo bo hlokwago ke fankase ya “*sclerotinia*” e bonala bokagodimong bja dikarolo tša dibjalo tše di fihlelwago ke moya. Fankase (*pathogen*) e tšweletša seo se bitšwago “*mycelium*”, e lego ditlhale tše telele tše di katologago ge fankase e tsenela ditlhale tša sebjalo go humana phepo.

Kgatong ye e latelago kgobelo ya phepo, ditlhale tša “*mycelium*” di kopana go bopa dipopego tše di kgontšhago mohuta wo wa “*Sclerotinia*” go phologa mmung ka bowona, le ge semela seo se fepago fankase se se gona.

Ka fao mohuta wo wa fankase o reetšwe leina la wona go ya ka popego ye e thatafaditšwego (lentšu le “*sclerosis*” le šupa ‘thatafatšo’). Fankase ya “*Sclerotia*” e bontšha lekgapetla le lethata la mmala wo moso ka ntle le wo mošweu go ya go bošweu bja lebebe ka gare. Ka tlwaelo difankase tše ga di bonale gabonolo mmung. Di fapana ka sebopego mme kgaolagare ya tšona e ka ba 2 mm go ya go 5 mm; di ka fihlela 25 mm ka botelele le ge tše dingwe e ka ba tše nnyane tša botelele bja 0,5 mm go ya go 3 mm fela. Difankase tša “*Sclerotinia*” tše di ikepetšego lla-geng ya mmu yeo e kgohlaganego (*plough layer*) di ka dula di huetša dibjalo lebaka le e ka bago mengwaga ye mehlano.

Ka lebaka le go bohlokwa kudu gore o phafogele bolwetši bjo mme o thibele phetetšo ya bjona seme-etseng ge o bo lemoga mašemong a gago. Ka tlwaelo phetetšo e diragala go tloga mmung go ya sebjalong, e sego go tloga sebjalong go ya go se sengwe.

Boima bja tlhale ya fankase (*Sclerotinia mycelium*) ye e fetšego hlogo ya sonoplomo bo dira gore sonoplomo e wele fase. (Seswantšho: André Nel, ARC-GCI)

Dibontšhi tša polo ya thito ya sonoplomo di laetša “sclerotia” yeo e golago mokong wa thito. (Seswantšho: André Nel, ARC-GCI)

“Apothecia” yeo e tšwelelago go “sclerotia” bokagodimong bja mmu. (Seswantšho: FJ Kloppers Pannar Seed)

Fankase ya “*Sclerotia*” e ka hloga ka mekgwa ye mmalwa. Mokgwa wo mongwe ke go tšweletša “kenywa” ya sekatokwane (*mushroom-like fruiting body*) yeo e bitšwago “*apothecium*”. “Dikenywa” tše (e tee goba go feta), e lego dipapetla tše koto tša mmala wo o itšego (*fleshy coloured discs*), di hloga fankaseng tša golela godimo go fihlela bokagodimong bja mmu, fao di tšweletšago dimilionemilione tša dikapeu (*asco-spores*) lebakeng la matsatši a se makae. Mahlatse ke gore dikapeu tše, tšeo di se nago mmala, di phologa matsatši a se makae fela ge di sa hwetše sebjalo/semela seo di ka phelago ka sona.

Le ge go le bjalo, tlhogo goba tswalo ya fankase e diragala ka baka la go tšwelela thwii ga dithale (*hyphae strands*) tšeo di hlogišwago ke seo se ntšhwago ke sebjalo/semela seo fankase e phelago ka sona. Dithale tše di fetetša seo se bitšwago “*plane crown*” sa sebjalo le dikarolo tše dingwe tša sebjalo tšeo di kgwathago mmu.

Mokgwa wa boraro woo fankase ye e ka melago ka wona ke go tšweletša dithale (*mycelium*) ka bontši tšeo di hlalago bolwetši bjo šoro sonoplomong, bjoo bo bitšwago “pono ya sonoplomo” (*sunflower wilt*) goba “polo ya motheo wa thito” (*basal stem rot*).

Sonoplomo

Mehuta ye megolo ya phetetšo yeo e hlaolwago sonoplomong ke: polo ya motheo wa thito le pono ya dibjalo, woo o ka bonwago sebjaleng fao thitona e tšwelelago mmung; polo ya hlogo, ke go re letšoba la sonoplomo (*sclerotium head rot*), woo o ipontšhago ka podišo ye e feletšego ya letšoba la sonoplomo; le polo ya thito (*sclerotium stem rot*), woo e lego phetetšo ye e tšeneletšego ya thito ya sonoplomo. Dibjalo tšeo di fetetšwego di a pona goba di a bjalologa (di wešwa fase ke phefo).

Dinawasoya

Bolwetši bja polo ya thito goba mouta wo mošweu bjoo bo hwetšwago dinawengsoya, bo hlolwa ke

mohuta wa “*sclerotinia sclerotiorum*” wa fankase. Ka tlwaelo dibontšhi tša bolwetši bjo ga di bonale go fihlela mola bogodimo bja dibjalo bo thibela letšatši ka baka la go kopana ga dibjalo direing, seo se hlalago climate ya bošidi (*humid microclimate*). Bolwetši bjo bo bonala gantši mašemong ao a sa nošetšwego, ge pula e nele kudu, le ge e ka ba dinawengsoya tšeo di nošetšwago.

Ka tlwaelo go pona ga matlakala le go hwa ga dibjalo ke ditšhupo tša phetetšo. Dithale tša fankase di bonala dithitong, matlakaleng le diphotlweng tša dibjalo. Mabadi a tšwelela dithitongona le makalanengthoko (*side branches*) mme ge bolwetši bo iphile maatla dithito di bonala di šweufaditšwe le gona di kgeretlilwe. Difankase (*sclerotia*) tše kgolo tše ntsho tše di fapanago ka sebopego le bogolo di hlolega bogareng bja thito, mme diphotlwa di a šošobana, di dula di fetetšwe goba go tšwelela difankase tše ntsho bakeng sa tšona.

Madimabe ke gore ge nawasoya e ka bunwa ka nako ye peu e tla ba e tšhilafaditšwe ke fankase.

Bolaodi le taolo

Dintlha tše bohlokwa malebana le taolo ya fankase ye sonoplomong le dinawengsoya ke: go kgetha mehuta yeo e lwantšhago phetetšo; go diriša mekgwa ya tšweletšo ya go swana le phetošopšalo, fao dibjalo tše di šielanwago le mafulo le mabele a dithoro tše nnyane – mokgwa wo o fokotšago bošoro bja phetetšo; le go se bjale mašemong ao a tšhilafaditšwego ke fankase. Šikologa go bjala peu yeo o e bunnego mašemong ao a bego a tšhilafaditšwe, mme o tiiše taolo ye botse ya mengwang efe le efe ya tlakalaphara yeo e phedišago fankase ye.

Kakaretšo

Ithute go hlaola phetetšo ya “*sclerotia*” sonoplomong le dinawengsoya tša gago gore dikgato tša taolo ya lebakatelele tše di swanelago di phethe ka nako. 🍄

Mohlala wa fankase ya “*Sclerotinia*” thitong ya sebjalo.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke molemi yo a rotšego modiro.

Bothata bjo bo hlolwago ke legogo le le bopegago bokagodimong bja mmu

Sonoplomo e swanetše go hlokomelwa ka šedi ye kgolo go tloga motsotsong wo peu e beilwego mmung!

Molemi a ka phetha se sengwe le se sengwe ka nepagalo ge a bjala sonoplomo, go tloga ka peakanyo ya seloto go ya go botebo bja pšalo go ya go kakanyo ya palo ya dibjalo godimo ga hektare, eupša a lebala gore dibjalo tše nanana tša sonoplomo di huetšwa gabonolo kudu ka nako yeo di tšwelelago mmung.

Tšwelelo ya dibjalwana tše mpsha mmung ke ntlha ye bohlokwahlokwa malebana le kitlano ye e nyakegago go kgonthiša puno ye e kgonnegago. Ka tlwaelo seo se hlolago tšwelelo ye e fokolago, ke popego ya legogo bokagodimong bja mmu.

Bokagodimong bja mmu woo peu ya sonoplomo e bjalwago go wona go ka bopega legogo le lekoto leo le sa tsenegego, sephetho ya ba dibjalo tše di sa tšwelelego ka go lekana, seo se bonalago ka dikgoba tšhemong. Sonoplomo e bjalwa selemogare mola go omile le gona go fiša, le mola dipula tša ditladi di nago ka go šielana. Meetse a monwa ke dikarolwana tša mmu mme a swarwa ke tšona. Ge dipula tše di nago ka potlako le gona ka maatla di latelwa ke matšatši a a fišago, klimete e šoma bjalo ka onto ye e “pakago” mmu, mme gwa bopega legogo le lekoto bokagodimong.

Sonoplomo le ge e mela ka maatla, ga e kgone go phunya legogo le ka pela – gantši ebile ga e tšwelele legogong leo. Sephetho e tla ba go diega ga dibjalo go tšwelela mmung goba dikgoba tše kgozwanyana direing.

Mabu a a fapana mme a mangwe a kgohlagana gabonolo go feta a mangwe goba go bopega legogo gabonolo bokagodimong bja ona. Mabu a letsopa ga a bopege legogo gabonolo go swana le a sehlaba le a sehlaba se se tswakanego le seloko, ka ge letsopa le phušugana go feta mehuta yeo ye mengwe. Ntlha ye nngwe ye e huetšago popego ya legogo ke bokaakang bja dibolang mmung – kgonagalo ya popego ya legogo e fokotšega go ya ka koketšego ya dibolang, seo se holago balemi bao ba dirišago mokgwa wa go se leme selo (*no-till farming*), gobane mabu ao a tletše dibolang.

Tšhemo ye ka tlwaelo bokagodimo bja yona bo bopegago legogo gabonolo, ke yeo e lemilwego gabedi gararo go beakanya seloto, mmu wa šala o na le phopholego ya lerupuru.

Nkile ka botšiša molemi wa kua Leboa-Bodikela, yo a šetšego a tšweleditše sonoplomo mabung a sehlaba lebaka la mengwaga ye 20 ye e fetilego, gore yena o dirang go phema

bothata bja popego ya legogo bokagodimong bja mmu, mme a nkaraba ka go tiišetša a re: “*Duisendpoot, duisendpoot, duisendpoot!*”

Lentšu le ‘*duisendpoot*’ (legokolodi) le dirišwa ka tlwaelo mono Afrika-Borwa go šupa sedirišwa seo leina la sona ka Seisimane e lego “*rotary hoe*” (sehlagoditokologi). Go bohlokwa kudu gore sehlagodi se se dirišwe KA NAKO YE E NEPAGETŠEGO ka ge dibjalwana tše nanana tša sonoplomo di senyega gabonolo ge mošomo wo o ka phethwa mola di sa tšwelela mmung.

Nako e bohlokwa go fetiša

Mešomong yohle ya polaseng ga go na seo se lego bohlokwa go feta nako! Motšweletši wa sonoplomo o na le lebaka le lekopana fela la go tsena tšhemong ka sehlagoditokologi – pele le morago ga lebaka leo la maleba kgonagalo ya go senyega ga dibjalwana tše nanana e a gola.

Motšweletši yo mongwe le yo mongwe wa sonoplomo o swanetše go leka go hlagola tšhemo ya gagwe gatee ka sehlagoditokologi ka letšatši la boraro morago ga pšalo. Ka nako yeo sonoplomo e tla ba e se ya ba ya tšwelela mmung mme sedirišwa se se tla phušula bokagodimo bja mmu go nolofatša tšwelelo

TŠWELETŠO YA SONOPLOMO

ya dibjalwana. Go feta fao tiro ye e tla senya mengwang yeo e thomilego go hloga kgauswi le bokagodimo bja mmu – peu ya sonoplomo yona e tla ba e beilwe botebong bja go feta fao.

Go hlagola gatee ka sehlagoditokologi go ka lekana go kgonthiša tlhogo ye botse ya peu ge pula e sa ne morago ga fao. EUPŠA ge pula e ka na gape pele ga ge sonoplomo e tšweletše mmung tšhemong yohle, gona o tla swanela go akanya go diriša sedirišwa seo gape go kgonthiša gore dibjalo tšohle di tšwelela gabotse mmung. Mošomo wo e tla ba wona wo o ka bago kotsi.

Tlhagolo ya bobedi e ka ba kotsi ka ge peu ye nngwe e tla ba e hlogile mola ye nngwe e se ya ba ya hloga, mme go feta fao go bopegile legogo leo le swanetšego go phušulwa! Le ge ka kakaretšo bokgoni bja sehlagoditokologi bo le kaone ge se sepedišwa ka lebelo, mošomong wo (tlhagolo ya bobedi) go ka ba kaone ge se sepedišwa ka go nanya go kgonthiša gore peu ye e hlogilego e se ke ya epollwa goba dibjalwana tšeo di tšweletšego mmung di se robege.

Keletšo ye nngwe ye e ka thušago ke gore mošomo wa go hlagola ka sehlagoditokologi o swanetše go phethwa ka mathapama ge go fiša mola letšatši le hlabile gabotse le gona bokagodimo bja mmu bo omile. Lebaka ke gore maemong a mohuta wo dibjalwana tša sonoplomo di tla ba di ponne ganyane le gona di kobega gabonolo, seo se fokotšago go senyega ga tšona. Tsheny o tla ba gona, eupša e ka fokotšwa ka go phetha mošomo wo ka tlhokomelo. Nneteng balemi ba bangwe ba akanya tahlego ye e ka bago gona mme ba oketša peu ye ba e bjalago go ya ka kakanyo yeo. Go akanywa gore go lahlega tekanyo ya 5% ya dibjalo nako ye nngwe le ye nngwe ge tšhemo e hlagolwa ka sehlagoditokologi.

Molemi ofe kapa ofe ga a swanela go no romela mootledi mašemong a gagwe gore a tšwele pele ka mošomo wa go hlagola ka sehlagoditokologi – go bohlokwa go fetiša gore molemi ka noši a lekole tshepelo ye ka leihlo le bogale!

Taadišwana ye e ngwadilwe ke Jenny Mathews, yo mongwe yo a ngwalelago Pula/Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta fa, romela imeile go jenjonmat@gmail.com.

Grain SA e boledišana le... **TO Mdluli**

Ba Lenaneothabollo la Grain SA ba ile ba swara moletlo wa bona wa go rweša balemi ba ba ithaolago diala ka 17 Oktoboro 2013. Moletlo wo o swarwa go tumiša bao ba kgonneggo go phetha mediro ye e kgethilwego – kudu go Mohumagadi TO Mdluli e be e le letšatši leo a ka se kego a le lebala! O ile a bewa Molemi wa Ngwaga yo a lemago fela go iphediša (*Subsistence Farmer of the Year*), mme godimo ga fao bophelo bja gagwe le mekgwa ya gagwe ya go lema e ile ya fetoga ka go sa felego ka letšatši leo.

Mohumagadi TO Mdluli ke molemi motseng wa Mhlozeni, sebaka se e ka bago 40 km go tloga Winterton kua KwaZulu-Natala. Ga se a ka a ba le sebaka sa go tsena sekolo ka tshwanelo, eupša taba ye ga se ya mo šitiša go phetha toro ya gagwe ya go ba molemi. O na le tokelo ya go diriša dihektare tša 2 tša nagatemego le dihektare tše 50 tša phulo ye e hlakanetšego; hektareng e tee o be a dutše a bjetše lehea la go dulafatšwa ka mokgwa wa “open pollination” mengwaga ye mentši. Ka 2009 a tsena sehlophathuto sa Grain SA mme maikemišetšo a gagwe malebana le mohuta wa khalthiba ye a e dirišago a fetoga, a thoma go diriša khalthiba ya sebjalebjale ye e loketšego “roundup” (*roundup ready*). O ile a godiša maitekelo a gagwe go fediša mengwang tšhemong ya gagwe ka dikhemikhale tšeo a bego a di gašetša ka segašetši sa mohuta wa kanapa (*knapsack sprayer*), le ge a be a

swanetše go rwala meetse ao a a gilego sebaka sa dikilometara tše 2 go tloga tšhemong!

Lebakeng le le fetilego o be a lema nagatemego ya gagwe ka diatla, eupša kopanong ye e kgethilwego ya Oktoboro o ile a thopa sedirišwa sa “TR 430 Rotavator” seo a se filwego ke khamphani ya Husqvarna, mme go tloga fao mekgwa ya gagwe ya go lema e fetogile kudu. Pele barwa ba bararo ba Moh Mdluli ba ile ba mo thuša go phetha mešomo yohle ka diatla, e lego go beakanya tšhemo, go bjala peu le go tšhela monontšha. Ba ile ba tšea dibeke tše e ka bago tše tharo go bjala hektare e tee fela. Ka ditlhamo tša gagwe tše mpsha ba tšea matšatši a mararo fela go beakanya le go bjala hektare yeo! Se se mo kgontšhitše go lebantšha šedi le methopo hektareng ya bobedi, fao bjale a kgonneggo go bjala dinawa tša go oma, matapola, dipotata le lehea. Mola nakong ya go feta a ilego a hlaka kudu go tšweletša dijo tše di ka swarelelago ba lapa la gagwe ngwaga ka moka, gonabjale o kgona go ba fepa gabonolo, gwa ba gwa šala pheledi yeo a ka e bapatšago.

Morago ga kopano yeo e kgethilwego, fao ba Husqvarna ka sebele ba mo abetšego sefoka sa gagwe, Moh Mdluli o ile a etelwa ke ba khamphani yeo go mo šupetša sedirišwa sa TR 430 le go mo mmontšha ka moo a ka se dirišwago ka botlalo. Mna Clayton Basson wa lekala la Husqvarna la Winterton o hlwele moso wohle le Moh Mdluli go mo rutantšha ka tshwanelo ka moo a swanetšego go diriša le

go hlokomela sedirišwa sa gagwe sa “TR 430 Rotavator”.

Sephiri sa Moh Mdluli mabapi le katlego se amana le go dumela ga gagwe go ithuta ka ba bangwe le go diriša tšeo a ithutilego tšona polaseng ya gagwe. Mathomong o be a sa kgone go reka peu ya go tura ya lehea le le loketšego “roundup”, mme a swanela go boloka tšhelete dikgwedi tše mmalwa gore a reke peu ya mathomo. Ka ge a be a hloka metšhene o ile a kwana le molemi wa gae go lema mašemo a gagwe ka kontraka, eupša ka baka la ditshenyegelo tša godimo, a fetolela go mokgwa wa go se leme selo (*no-till system*). O dirile bjalo gore a kgone go tšweletša dibjalo tša gagwe ka ditshenyegelo tša fase tše di kgonegago le go diriša mekgwa ye e swarelelago bokaone.

Phišego le mafolofolo ao Moh Mdluli a phe-thago bolemi bja gagwe ka ona, a a bonala le gona a a fetela, ka fao ga o tloge polaseng ya gagwe o sa ikwe o tutueditšwe. Moh Mdluli o bontšhitše gore go humana mekgwa ye e lebanego ya bolemi ye e atlegišago, motho ga a hloke makgolokgolo a dihektare goba metšhene ya sebjalebjale. Ke thupišo le boineelo bja molemi bjoo bo phethago fao a lebi-lego gona. 🌱

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Jurie Mentz, Molomaganyi wa Tlhabollo wa Lenaneothabollo la Balemi la Grain SA. Ge o nyaka tsebišo ya go feta fa, romela imeile go jurie@grainsa.co.za.

Ofisi ya polaseng - sehlokwa goba morwalo?

Tshepedišotaolo ya kgonthe, goba re ka re taolo ye botse ya mangwalo (*paper work*), ga se seo se kgonwago ke mongwe le mongwe, eupša ke ntlha ye bohlokwahlokwa mabapi le katlego ya kgwebotemo ya sebjalebjae.

Ge re bona lentšu le 'ofisi', re gopola mangwalo goba seo se bitšwago 'Tshepedišotaolo'. Ra napa ra re: "Aowa, nna ke molemi, ga ke mongwadi, ke rata go diriša sepanere bakeng sa pene." Madimabe ke gore taolo ya mangwalo ke karolo ye bohlokwa ya bolaodi bja kgwebotemo ya sebjalebjae, e ka ba kgwebo ye kgolo goba ye nnyane.

Ga go na taba ge eba wena molemi/molaodi ka sebele o ela tshepedišotaolo kgwebong ya gago hloko goba o thwala yo mongwe go dira bjalo – tabakgolo ke gore motho yo a itšego o swanetše **go amogela boikarabelo**

malebana le ntlha ye, eupša mafelelong wena molemi/molaodi o swanetše go ikarabela.

Karolo ye nngwe le ye nngwe bolaoding bja kgwebo ya gago e nyaka mokgwa wo o itšego wa 'tlhokomelo ya mangwalo'. Ge o sa ele tshepedišotaolo hloko ka botlalo o ka tsenya katlego ya kgwebo ya gago kotsing. Ge o šaetša taolo ya mangwalo o ka se kgone go bokela distatamente tša letlotlo tše di nyakegago, go no fa mohlala – ke go re Statamente ya Ditseno, Lenanetekanyetšo le Statamente ya Tshepelo ya Kheše – go kgonthiša sepheho sa letlotlo, maemo a letlotlo le maemo a tshepelo ya kheše kgwebong ya gago. Ntle le tsebišo ye o ka se tsebe maemo a katlego ya kgwebo ya gago lehlakoreng la letlotlo.

Kgwebong ya mehleng yeno go bohlokwa go fetiša gore mong/molaodi wa kgwebotemo efe le efe **a be le ofisi ya kgonthe** fao mangwalo a a amanago le kgwebo ya gagwe a elwago hloko

ka tshwanelo. Bokaone e ka ba ge ofisi e le **lefelole le hlaotšwego leo le šomišwago go bokela, go sepediša, go diriša le go boloka tsebišomalebana le taolo**. Le ge go le bjalo, go ya ka bogolo bja kgwebo, ofisi e ka ba mo gongwe le mo gongwe fao go lebanego, ešitago le sekhutlong sa bojelo goba sa borobalo.

Go thoma 'ofisi' ya gago, o swanetše go ba le tafola/teske, setulo/ditulo, lefelo la go boloka difaele, mogala (sellathekeng) wo o nago le dinolofatši tša fekse le melaetša (*voice-mail*), mmepe wo o feletšego wa polasa ya gago, mmepe ya mmu le ye mengwe ye e nyakegago, boto ya ditsebišo, almanaka le dingwalelo tše di nyakegago. Ka morago o ka okeletša dilo tša go swana le khomphuthara, motšhene wa go dira difotokopi, dikabinete tša go boloka difaele, bjaloobjalo. Hle se reke dilo tša go tura mathomong – khatepokisi ya diapola e ka ba kabinete ye botse ya difaele gobane difaele tša ka mehla di tsena gabonolo ka go yona, ebile o ka e kgabiša ka go e penta!

Le ge go le bjalo, ditlhamo tše di boletšwego ga di na mohola ge di sa dirišwe ka tshwanelo. Ka fao sekamehla sa ofisi se se beakantšwego gabotse (*systematic office routine*) se bohlokwa. Tatelano yeo ka yona o phethago mošomo wa taolo ofising ya gago e kgethwa ke wena – bohlokwa ke go ela mošomo wo hloko ka tekanelo.

"Ge e sepedišwa ka tshwanelo, ofisi e tla ba kokwane ya kgwebo ya gago malebana le peakanyo, thulaganyo, tirišo le taolo."

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
▶ 08600 47246 ◀
▶ Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMOGOLO

Jane McPherson
▶ 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATŠO

Liana Stroebel
▶ 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATISO

Infoworks
▶ 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,
Seafrikanse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Danie van den Berg
Freistata (Bloemfontein)
▶ 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel
Freistata (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
▶ Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthomboti
Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
▶ Ofisi: 013 755 4575 ◀ Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws
Mpumalanga (Belfast)
▶ 072 736 7219 ◀ naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz
KwaZulu-Natal (Vryheid)
▶ 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
▶ Ofisi: 034 980 1455 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam
Kapa-Bohlabela (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za
▶ Ofisi: 039 727 5749 ◀ Jenilee Bunting

Lawrence Luthango
Kapa-Bohlabela (Mithatha)
▶ 076 674 0915 ◀ lawrence@grainsa.co.za
▶ Ofisi: 047 531 0619 ◀ Cwayita Mpotyi

Toit Wessels
Kapa-Bodikela (Paarl)
▶ 082 658 6552 ◀ toit@grainsa.co.za

Ofisi ya polaseng – sehlokwa goba morwalo?

Ela ngwalelano (mangwalo) yohle ye o e amogetšego hloko ka tekanelo. Thoma ka go boloka mangwalo difaeleng tša lebakanyana tše di latelago:

- “Mangwalo a a tsenago”, e lego faele ya go boloka mangwalo lebakanyana gore a elwe hloko ka morago;
- “Mangwalo a a swanetšego go elwa hloko”, e lego faele ya mangwalo ao a swanetšego go elwa hloko semeetseng; le
- “Mangwalo a a bolokwago”, e lego faele ya go bolokela mangwalo sa ruri mola lengwalo le le itšego le etšwe hloko.

Bjale ela mangwalo ao a nyakago šedi hloko. Elelwa gore go bohlokwa go fetiša go dira dikopi tša mangwalo ohle ao a romelwago kae goba kae le go di boloka faeleng.

Tlhokomelo ya mangwalo ohle a mothopo (*source documents*) malebana le dikwano tša letlotlo (*financial transactions*) go ya ka mokgwa ofe le ofe wo o dirišwago (wa seatla goba wa khomphutha), e swanetše go phethwa ka tekanelo, gomme mangwalo ao a bolokwa ka thulaganyo go ya ka mehuta ya mangwalo a mothopo. Go ya ka melao le melawana ya motšhelo mangwalo a a swanetše go swarwa lebaka leo le sego ka fase ga mengwaga ye mehlang, a mangwe ebile a swanetše go bolokwa sa ruri.

Ela tshwaro ya bohlatse (*record-keeping*) le mangwalo a mangwe hloko ao a amanago le ditaba tša mošomo, go swana le Inšorense ya go hloka Mmereko (*UIF*) le tše dingwe, bohlatse mabapi le metšhene, bohlatse mabapi le tšweletšo, taolo ya matlotlo le diphahlo, bjalo bjalo.

Godimo ga fao go sa na le poloko ya semmušo ya mangwalo difaeleng – “Ga ke rate go šoma ka mangwalo mme go sa šetše ao a swanetšego go bolokwa faeleng.” Se lebele gore le ge o diriša khomphutha o tla dula o na le mangwalo a popego ka mehla ao o swanetšego go a boloka difaeleng.

Ntle le tsela ya kgonthe ya go boloka mangwalo difaeleng o ka senya nako ye ntši go lota ao o a hlokago. Ka fao poloko ya mangwalo difaeleng e swanetše go phethwa ka mokgwa:

- Wo o lego bonolo le gona o ka dirišwago ntle le bothata;
- Wo o bolokago le go diriša sebaka ka moo go kgotšhago;
- Wo o nolofatšago go lotwa ga mangwalo; le
- Wo o dumelago gore tsela ye e dirišwago e fetolwe gabonolo.

Tselatšhupane (*index system*) yeo difaele di hlopšhago ka yona, e bohlokwa. Go bohlokwa gape go ngwala mangwalo ao a swanetšego go bolokwa faeleng dinomoro gore a lotwe le go bolokwa gabonolo ka bofsa le gona ka nepalago.

Go feta fao o swanetše go šetša peakanyo le tlhokomelo ya ditiragalo tše bohlokwa ka tekanelo. Kalentara ya lebotong goba pota ya ditsebišo e thuša kudu go hlokomela le go elelwa matšatšikgwedi, diiro le dipeano tše bohlokwa.

Ka fao, go kgonaga go kaonafatša tšhepedišotaalo ya gago o swanetše “go hloma ofisi” mo gongwe gore o kgone go ela taolo hloko ka tshwanelo. Phetha mošomo wa taolo ya “ofisi” letšatši le letšatši, ešitago le ge e le bošego. Ge o sa kgone go o ela hloko letšatši le letšatši, leka go dira bjalo beke le beke goba kgwedi le kgwedi, go ya ka bontši bja mošomo. Ge o hlakišwa ke mošomo wa taolo o ka tsena thuto go humana bokgoni bja go sepediša ofisi ka tshwanelo.

Ge e sepedišwa ka tshwanelo, ofisi e tla ba kokwane ya kgwebo ya gago malebana le peakanyo, thulaganyo, tirišo le taolo. Tšhepedišotaalo ya kgonthe e tla tliša moya wa maikutlo a mabotse malebana le kgwebo ya gago, mme ge go ka ba le dipotšišo go tla ba bonolo go humana mangwalo a a thekgago phetolo ye e nyakegago. Tšhepedišotaalo ya kgonthe e tla bopa seswantšho sa kgwebo ye o kgonago go e laola ka botlalo le gona e tla hlola potego malebana le kgwebo ya gago.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling, yo mongwe yo a ngwalelago Pula/Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta fa, romela imeile go mariusg@mcgacc.co.za.